

СЕКЦІЯ 5

ВІКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЕКОПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

ANALYSIS OF FACTORS OF FORMATION OF ECO-PSYCHOLOGICAL CULTURE OF JUNIOR SCHOOLCHILD IN CONDITIONS OF EXTRACURRICULAR EDUCATION

У статті автор аналізує чинники формування екопсихологічної культури молодшого школяра, зокрема підкреслює роль позашкільної освіти в цьому процесі, що представлена широкою мережею закладів (центри, будинки, гуртки, секції та клуби еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді та ін.), які реалізують еколого-натуралістичний напрямок навчання і виховання молодших школярів: учні засвоюють екологічні знання, оволодівають навичками й отримують безпосередній практичний досвід взаємодії з природою. Охарактеризовано індивідуальні психологічні особливості молодших школярів, які як негативно, так і позитивно впливають на процес формування екологічної свідомості та екопсихологічної культури поведінки. Негативними рисами виділено імпульсивність, високу емоційність на початку шкільного віку, мимовільність сприймання, погане розуміння різниці між головними і другорядними ознаками певного поняття чи явища, не приймання учнями екологічних проблем безпосередньо до себе, недостатнє усвідомлення ними важливості питань раціонального ресурсоспоживання, наявність екологічних міфів і вірувань та ін., а з позитивного підкреслюється емоційність, яка все ж сприяє чуттєво-емпатійному сприйманню довкілля і розвитку екологічної емпатії, якісна відоміна когнітивної сфери і поява психологічних новоутворень, зростання ролі поведінкового та практичного компоненту у пізнанні навколишнього середовища. Константовано наявність в позашкільній освіті великого арсеналу методів екологічного навчання і виховання молодших школярів (бесіда, екологічні екскурсії в поєднанні із спостереженнями, пояснення, метод проектів, методи екологічних асоціацій та екологічної рефлексії, метод екологічної ідентифікації, частково-пошукові методи (загадки, ребуси, кросворди) та ін.), кожен з яких реалізує ключові завдання екологічної освіти молоді. На основі аналізу психолого-педагогічних джерел та з урахуванням власного бачення проблематики дослідження автором виділено й охарактеризовано групи чинників формування екопсихологічної культури молодшого школяра: державно-політичні, освітні, індивідуально-психологічні, культурно-просвітні, глобалізаційно-середовищні та соціально-демографічні.

Ключові слова: молодші школярі, екопсихологічна культура, позашкільна освіта, еко-

лого-натуралістичний напрямок, чинники екопсихологічної культури.

In the article the author analyzes the factors of formation of ecopsychological culture of junior schoolchildren, in particular emphasizes the role of extracurricular education in this process, represented by a wide network of institutions (centers, houses, clubs, sections and clubs of ecological and naturalistic creativity of students). naturalistic direction of education and upbringing of junior schoolchildren: students acquire ecological knowledge, master skills and gain direct practical experience of interaction with nature. The individual psychological features of junior schoolchildren are characterized, which both negatively and positively influence the process of formation of ecological consciousness and ecopsychological culture of behavior. Negative features include impulsiveness, high emotionality at the beginning of school age, involuntary perception, poor understanding of the difference between the main and secondary features of a concept or phenomenon, students do not accept environmental issues directly to themselves, lack of awareness of the importance of resource management, environmental myths and beliefs etc., and the positive emphasizes emotionality, which still contributes to the sensory-empathic perception of the environment and the development of environmental empathy, qualitative changes in the cognitive sphere and the emergence of psychological tumors, increasing the role of behavioral and practical components in learning about the environment. Existence in out-of-school education of a large arsenal of methods of ecological education and upbringing of junior schoolchildren (conversation, ecological excursions combined with observations, explanations, project method, methods of ecological associations and ecological reflection, method of ecological identification, partial search methods, riddles, riddles, riddles, etc.), each of which implements the key tasks of environmental education of youth. Based on the analysis of psychological and pedagogical sources and taking into account his own vision of the study, the author identified and characterized groups of factors in the formation of ecopsychological culture of primary school: political, educational, individual psychological, cultural, educational, global and socio-demographic.

Key words: junior schoolchildren, eco-psychological culture, out-of-school education, ecological-naturalistic direction, factors of eco-psychological culture.

УДК 159.922.2:374

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.37.7>

Кононова М.М.

д.пед.н.,
доцент кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Беседа П. С.

аспірант кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г. Короленка

Екопсихологічна культура як психологічне явище та поняття стосується не так екологічних знань особистості про навколишню середовище, а більшою мірою цінностей, внутрішнього переконання і позиції щодо вияву екологічно доцільної, природоохоронної поведінки в полі відповідальної діяльності особистості на основі тих самих знань, де й виявляється її рівень. Безумовно, адекватні екобезпечні дії неможливо здійснювати без розуміння своєї сутності та приналежності до природи, усвідомлення місця в екологічній системі світу, знання норм поведінки та своєї ролі в існуванні середовища як на місцевому, так і на глобальному екокультурному рівнях.

Огляд сучасної наукової літератури (Н. І. Ващенко, С. Д. Дерябо, О. О. Діденко, Л. П. Журавльова, М. М. Заброцький, М. Г. Іванчук, С. Клименко, І. В. Кряж, Т. М. Кулик, А. І. Литвинчук, В. М. Логвиненко, А. М. Львовичкіна, Д. Отич, Р. Г. Падалка, Л. В. Потапчук, Г. П. Пустосвіт, Н. А. Пустосвіт, К. А. Романова, О. І. Салтовський, В. О. Скребець, Ю. С. Чуйков, Ю. М. Швалб, В. О. Ясвін та ін.) показує, що чинники розвитку екопсихологічної культури молодших школярів ще недостатньо вивчені, причину чого ми вбачаємо в складності розуміння та неоднозначності підходів до трактування цього поняття, існування його на межі психології, культури й практичної діяльності людини. Однак не можна заперечувати факт, що протягом всього шкільного періоду на свідомість дітей великий вплив мають вчителі та освіта загалом, в тому числі позашкільна, які забезпечують цілеспрямоване формування системи екологічних знань і природоохоронної поведінки.

Тож **метою** статті є визначення та аналіз можливих джерел і чинників розвитку екопсихологічної культури молодших школярів в умовах позашкільної освіти.

В Україні відбувається становлення нової системи освіти, в якій вагоме місце посідає екологічна складова, до реалізації якої активно долучаються заклади позашкільної освіти. У центрі нашої уваги еколого-натуралістичний напрям як компонент освітньої підсистеми, який представлений доволі розгалуженою структурою закладів, зокрема включає центри, будинки, гуртки, секції та клуби еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станції юних натуралістів, екокультурні освітні об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти [11; 12], де молодшим школярам є доступ не лише до знань відповідного екологічного спрямування, чим забезпечується розширення світогляду, але й створюються умови для змістового дозвілля: учні оволодівають навичками та отримують безпосередній практичний досвід взаємодії з природою, під

час чого вивчаються видові розмаїття, проводяться наукові спостереження, діти вчаться вирішувати доступні віку проблемні ситуації докільця, залучаються до природоохоронної роботи та інших біологічних напрямків (квітництво, лісництво, садівництво, грибовництво, бджільництво), внаслідок чого у них розвивається глобальне екологічне мислення. Головне, що за рахунок цього досягається стратегічна мета в галузі освіти: формується екопсихологічна культура особистості молодшого школяра.

У контексті дослідження аналізу і чинників екопсихологічної культури молодшого школяра в умовах позашкільної освіти варто спершу звернути увагу на особливості їхнього сприймання та засвоєння екологічних знань і вмінь. Проаналізувавши психолого-педагогічні джерела [1; 2; 3; 5; 9; 12], ми дійшли висновку, що в цьому віці діти, незважаючи на загальну обізнаність із екологічними проблемами (зокрема свого регіону), все ж виявляються вразливими щодо формування цілісного бачення природної картини світу і ще недостатньо усвідомлюють причинно-наслідкові зв'язки між мало контрольованими споживацькими діями людини та зворотною реакцією природи на її діяльність (зменшення озонного шару, глобальне потепління, підняття рівня Світового океану, масштабні повені, смерчі та шторми, затяжні засухи на територіях, де їх раніше не було, зникнення важливої флори та фауни та ін.).

Допомогти знайти відповідь на питання – у чому ж складність формування екопсихологічної культури у дітей молодшого шкільного віку, може аналіз наукових досліджень, що розкривають психологічний розвиток учнів та особливості засвоєння ними екологічної інформації [1; 3; 9]. Так, нами встановлено низку психологічних особливостей, що можуть негативно позначатися на світосприйнятті учнів, на процесі формування їхньої екологічної свідомості та екопсихологічної поведінки, а саме:

- імпульсивність та висока емоційність дітей на початку шкільного періоду, мимовільне сприймання ними здебільшого динамічних явищ, емоційних та яскравих ознак природних об'єктів, що зумовлює недостатню стійкість інтересу учнів до природи та непостійність практичного компоненту (хочу завести тварину, але забуваю доглядати за нею) (Л. Д. Бобилева, Л. І. Бурова, Г. А. Леонтьєв, Р. Г. Падалка, та ін.) [6];

- погане розуміння дітьми різниці між головними і другорядними ознаками при визначенні певного поняття чи явища (Г. С. Костюк, О. В. Скрипченко та ін.) [9];

- школярі не приймають екологічні проблеми безпосередньо до себе і не мають свідомого досвіду їх вирішення, ще недостат-

ньо переймаються питаннями раціонального ресурсоспоживання (О. Л. Пруцакова) [7];

– значний багаж екологічних уявлень у багатьох дітей початкових класів складається з екологічних міфів і вірувань, що деформують екологічний образ світу та обумовлюють неадекватну позицію учнів у питаннях екологічного змісту (О. А. Лисова) [3];

– недостатня якість природничих знань учнів початкових класів, обумовлена переважним накопиченням фактичних знань про природу і з недостатнім формуванням їх дієво практичного характеру (І. І. Жаркова, 2004) [1];

– природничі уявлення в учнів 1-2 класів тривалий час залишаються нестійкими, невиразними, а правильні і повні природничі поняття без спеціального психолого-педагогічного керування формуються із запізненням (Р. М. Рославець, С. І. Орлова) [9].

Як вказує О. Л. Пруцакова, висококультурною в екологічному аспекті може вважатись лише поведінка, що викликана альтруїстичним бажанням збереження довкілля [7, с. 254], що в молодшому шкільному віці ще не сформовано в силу особливостей пізнавального розвитку та недостатності критичності мислення, високої емоційності та нестійкості інтересів.

Як показують дослідження психологів Г. С. Костюк, О. В. Скрипченко та ін., молодші школярі засвоюють конкретні поняття про об'єкти органічної і неорганічної природи на основі свого чуттєвого досвіду, що зберігається у формі уявлень [9]. За висновками О. А. Лисової, екологічні уявлення учнів початкових класів про роль середовища і природи для людини можуть мати два типи: органічний, за якого природа і середовище розглядається ними як життєвий простір, і комплексний, де природа сприймається як середовище існування і ресурс, який забезпечує якість життя [3].

У ході теоретичних розвідок нами також з'ясовано деякі індивідуально-психологічними властивості молодших школярів, які, навпаки, позитивно впливають на процес формування екопсихологічної культури. Наприклад, у цьому віці емоційність дітей допомагає чуттєво-емпатійному сприйманню довкілля і сприяє розвитку екологічної емпатії, у них якісно видозмінюється когнітивна сфера і з'являються психологічні новоутворення, поступово зростає роль поведінкового та практичного компоненту у пізнанні навколишнього середовища, що сприяє розвитку у переважній більшості з них суб'єктного, з позицій «олюднення» природних об'єктів характеру модальності ставлення до природи (особливо тварин, які тепер виразно стають «значущими іншими» в житті учнів поряд із мамою, татом, друзями) та непрагматичного (питання «навіщо» замінює запитання «чому?»), що сприяє подо-

ланню ними свого егоцентризму і підвищенню рівня їхньої екологічної вихованості в роботах інших дослідників (Р. Г. Падалка, Г. П. Пустовіт та ін.) [5, с. 64-64; 9].

З точки зору компетентнісного підходу, розвиток екопсихологічної культури молодших школярів варто представити через формування в них екологічної компетентності, що стає результатом перетворення уявлень про природу із зовнішнього знання на внутрішнє, особистісно значиме (Н. В. Куриленко) [1].

Спираючись на наукові дослідження [2; 6; 8; 13 та ін.], ми переконалися, що освіта є одним із провідних чинників формування і розвитку екопсихологічної культури особистості, адже будь-яка освітня програма передбачає поетапне, поступове надання інформації про зовнішній світ, і від якості її аналізу та подачі педагогом залежить характер сприйняття дітьми екологічних реалій, адже в молодшому шкільному віці діти хоч і починають самостійно аналізувати, однак критичності мислення їм ще не вистачає.

Продовжуючи подану тезу, зазначимо, що позашкільна освіта має великий арсенал інноваційних методів екологічного навчання і виховання молодших школярів, зокрема це бесіда, екологічні екскурсії в поєднанні із спостереженнями, пояснення, метод проектів, методи екологічних асоціацій та екологічної рефлексії, метод екологічної ідентифікації, частково-пошукові методи (загадки, ребуси, кросворди) та ін. Кожен з цих методів спрямований на реалізацію ключових завдань: розвиток екологічного інтересу до пізнання природи; розширення й опанування дітьми екологічних знань; набуття досвіду взаємодії з об'єктами живої природи; формування уявлень про їх неповторність, значимість; усвідомлення закономірностей функціонування компонентів в системі «людина-природа»; закладання емоційно-позитивного, ціннісного ставлення до природних об'єктів; розвивати естетичне (чуттєве) сприймання довкілля, здатність до екологічної рефлексії й екологічної емпатії; формувати мотивацію до природоохоронних дій і вчинків; формувати практичну готовність до застосування адекватних способів взаємодії людини і природи.

Суб'єктами взаємодії стають вчитель і молодший школяр.

Проаналізувавши наукову літературу [3; 4; 6; 7; 10 та ін.], а також з урахуванням власного бачення проблематики, ми дійшли висновку, що чинниками екопсихологічної культури та діяльності молодшої особистості в сучасному суспільстві стають:

1. *Державно-політичні:* специфіка влади і державного управління в країні, рівень дотримання суб'єктами норм природоохоронного законодавства та інших адміністративних нор-

мативів, зовнішня оцінка дій і вчинків; спрямованість державної політики (законодавча) на побудову та підтримку екологічного простору країни (створення національних заповідників, охорона вимираючих видів, адміністративні санкції за неналежне поводження з природою); загальнонаціональні програми з охорони і розвитку природного довкілля («Мільйон дерев за ... років»), екокультурні заходи для молоді та дітей, призначені для привернення уваги, залучення їх до озеленення, турботи про довкілля.

2. *Освітні*: екологічний курс змісту загальної базової середньої та позашкільної освіти з метою виховання критичного мислення та природоохоронної діяльності молоді, що інтегрується у всі навчальні дисципліни (особливо літературу, українську мову, предмети біологічного циклу, трудове навчання); ставлення вчителів до особистості учнів як суб'єкта природоохоронної діяльності та набутого екодосвіду відповідно до засад особистісно орієнтованого навчання й виховання; актуалізація у вихованців життєвих цінностей природоохоронного змісту; проектування і використання творчих стратегій взаємодії «Я» молодших школярів зі світом природи; створення моделі екологічно розвиваючого середовища у позашкільних закладах освіти, що сприяє більш ефективному пізнанню природи й особистісної цінності та емоційному й естетичному задоволенню учнів від опосередкованої мистецтвом екологічно спрямованої діяльності.

3. *Індивідуально-психологічні*: рівень когнітивного розвитку, пізнавальних здібностей; характер знань про довкілля (цілісне, фрагментарне); глобальність мислення; сформованість екологічної свідомості (усвідомлення необхідності збереження відновлюваності екосистем), екологічного світосприйняття, особливості світовідчуття і світорозуміння молодшого школяра; суб'єктивне ставлення до природи (ціннісне, прагматичне), яке визначає характер цілей і мотиваційні установки взаємодії з природою, готовність обирати ті чи ті стратегії поведінки, які стимулюють екологічно доцільні вчинки (С. Дерябо, В. Ясвін); потреба у спілкуванні з природою, інтерес до неї, зростання потреб і їх задоволення, внутрішні спонуки особистості до освоєння довкілля; мотиви екологічної, природоохоронної діяльності: прагнення до збереження природи і покращення стану навколишнього середовища; особистісний інтерес до змісту та процесу діяльності; самореалізація; кон'юнктурні чи економічні інтереси; особливості комунікації тощо; усвідомлення свого місця в екологічній системі та ступінь екологічності (усвідомлення і врахування суб'єктом віддалених наслідків власної діяльності і поведінки для навколишнього середовища); система загальнолюдських та екологічних цінностей, уявлення цінностей;

критичність мислення; здатність до творчого самовираження; самооцінка, навички самоконтролю, образне і критичне мислення, здатність прогнозувати наслідків своєї діяльності, емпатійність; сформованість екологічної компетентності.

4. *Культурно-просвітні*: культурні традиції й історично сформовані стереотипи використання природних ресурсів; членство в екологічних організаціях та позашкільних закладах, самообмеження проблем і формування відповідальності за живу природу, виважене споживання природних ресурсів; природоохоронні акції; врахування права наступних поколінь на ресурси та інших громадян на збережене і чисте довкілля (внутрішній обмежувальний чинник культури екологічної поведінки за О. Л. Пруцаковою); популяризація власного екологічного досвіду поводження в побуті і довкіллі, універсальної цінності природи і самоцінності її об'єктів.

5. *Глобалізаційно-середовищні*: характер природного, технологічного й урбанізованого оточення, тенденція до глобального потепління, кліматичних змін; особливості соціальної структури суспільства, рівня розвитку демократії, суспільної моралі.

6. *Соціально-демографічні*: соціокультурне середовище дитини; стать, приналежність до соціальної групи і т. д.

Перелік названих чинників можна ще розширювати. Як бачимо, процес формування екопсихологічної культури залежить від суспільно-правових регуляторів (спрямованості державної політики в цій сфері та специфіки суспільного розвитку), глобальної екологічної ситуації в світі, одне з провідних місць належить освіті (загальна середня базова, позашкільна) та внутрішнім особистісним особливостям учнів.

Висновки. Дане дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми чинників розвитку екопсихологічної культури в умовах позашкільної освіти і потребує подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жаркова І. І. Формування природничих знань дієво практичного характеру у молодших школярів : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.09. Харк. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 20 с.
2. Кононова М.М., Беседа П.С. Особливості формування екопсихологічної культури молодшого школяра. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, IX (96), 181, 2021, P. 61–64.
3. Лысова О. А. Развитие у младших школьников системы экологических представлений о природе и человеке : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2005. 178 с.
4. Мамешина О. С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти: автореф. дис. канд. пед. наук:

19.00.07. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2004. 25 с.

5. Падалка Р. Г. Психологічні особливості розвитку екологічної свідомості молодшого школяра: дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07. Київ, 2018. 234 с.

6. Пруцакова О. Л. Зміст екологічної освіти як чинник формування екологічної компетентності школярів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць. Вип. 10. Т.1. Кам'янець-Подільський. 2007. С. 362–370.

7. Пруцакова О. Л. Проблема формування культури екологічної поведінки школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Вип. 16. Т. 1. 2012. С. 251-259.

8. Пустовіт Г. П. Теоретико-методологічні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. Київ. Луганськ: Альма-матер, 2004. 540 с.

9. Рославець Р. М., Орлов С. І. Природничі поняття в учнів початкових класів, їх формування та психологічні особливості. *Науковий вісник Волин-*

ського національного університету імені Лесі Українки. 2012. Вип. 46. С. 66–69.

10. Формування культури екологічної поведінки учнів основної школи : [методичний посібник] / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова, Ю. В. Солобай, Г. П. Тарасюк, Є. В. Копилець. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 156 с.

11. Про визначення пріоритетних напрямів розвитку позашкільної еколого-натуралістичної роботи згідно з Законом України «Про позашкільну освіту». Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 23.05.2002, протокол № 5/5-2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-02#Text

12. «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів і Положення про позашкільний навчальний заклад». Постанова Кабінету міністрів України від 6 травня 2001 р. № 433. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF#Text>

13. Шмалей С. В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: дис. доктора пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 479 с.